

Workshop: de kracht van het verhaal!

Verhalen voor het leven.

Democratie staat of valt met de de vaardigheid van mensen om zich uit te spreken en hun mening te zeggen. Maar veel mensen zijn bang om in publiek te spreken. Waar storytelling wordt bevorderd, stijgt het vermogen tot orale geletterheid, tot ... het vertellen van het eigen verhaal en het spreken in publiek.

(De Vos & Merle & Lottridge, 2003).

Definitie van vertellen/storytelling

Vertellen/storytelling betekent het beeldend brengen van een verhaal aan een publiek. Het vertellen van verhalen is een aparte discipline (niet voorlezen, niet acteren), waarin luisteraar en verteller elkaars aanwezigheid onderkennen en de verteller reageert op signalen van het publiek.

De eigenschappen van vertellen zijn:

- het is gesproken taal
- het is beeldend vertellen (verbeelding, zintuiglijk vertellen)
- het is een levende kunst
- er is geen vierde wand met het publiek
- er zijn minimale hulpmiddelen
- een voorstelling heeft een open, flexibel karakter.

De eigenschappen van gesproken taal zijn o.a.: je mag fouten maken, halve zinnen gebruiken...

De meeste vertellers visualeren het verhaal, ze maken een mentale film met beelden, achtergronden, figuren, karakters en emoties.

Vertel jij?

Vertellen is een universele gewoonte, een vast deel van alle culturen. We denken aan 2 soorten vertellen:

- het narratief spreken, iedereen doet het. Als men een smoesje verzint, lekker roddelt, vertelt over een film of een boek, over een nare ervaring, over wat hij of zij droomt en hoopt... We zijn er beter in dan we denken.
- het voorbereid vertellen van een verhaal/storytelling; beginnen met "er was eens ..." de rol van alwetende verteller opnemen, ... scènes, karakters toevoegen en een einde formuleren.

Het gaat hier telkens over dezelfde vaardigheden.

Vertellen is een groter onderdeel van het leven dan we inschatten. Verhalen doen ons de wereld begrijpen. Het is ook een krachtig instrument bij opvoeding. Voor kinderen zijn ze een belangrijk deel van hun cognitieve ontwikkeling. Maar ook onze identiteit bestaat uit ervaringen die we selecteren uit ons geheugen en dan omzetten in verhalen met een begin en een einde. De verteller

in ons hoofd maakt van ons leven een reeks van verhalen.

Vertellen is eveneens een belangrijke fase in het proces van geletterdheid: van woorden tot zinnen tot...

In Groot-Brittannië is er veel onderzoek gedaan naar het verband, het nut van leren

vertellen als onderdeel van het leerprogramma. Het hoogtepunt was in de jaren '80 en '90, maar het narratieve werd ingeschreven in het onderwijscurriculum (E. Grunjeon en P. Gardner, 2000). Er werd op ruime schaal geëxperimenteerd met "children as storytellers" en de voordelen bleken al snel: Niet alleen werd het hanteren van de gesproken taal bevorderd (en nadien ook van geschreven teksten) maar ook de zelfwaardering steeg, sociale vaardigheden groeiden etc. Ook in de U.S. zijn er gelijkaardige ervaringen.

Het narratieve laat kinderen ook toe om nieuwe concepten en kennis op te doen. Door middel van een verhaal kan je met kinderen over thema's en waarden praten die moeilijk zijn of te hoog lijken gegrepen.

In de praktijk worden vaak educatieve leerprincipes gehanteerd zoals "eerst het gekende aanbieden en dan het onbekende" of "van concrete naar abstracte concepten", en toch verstaan kinderen van vijf jaar zomaar het verhaal van Assepoester. Ze weten dat het gaat over angst/hoop, goed/slecht... Ook waarden zoals trouw/verraad, moed/lafheid, eer/egoïsme, gulzigheid/soberheid lijken voor hen betekenis te hebben (K. Egon, 1986). Naast het rationele en logische leren kan je dus ook leren via verbeelding. En verbeelding is trouwens een spier die je kan oefenen. We onderschatten de kracht van de verbeelding als middel om te leren.

Deze auteur wil dan ook vertellen introduceren in allerlei vakken en poneert een aantal basisprincipes om dit te doen, naar analogie met de basisprincipes van een goed verhaal.

Wat is de essentie van een goed verhaal? Een verhaal heeft een begin, een midden en een einde (eenvoudig, he?).

- een verhaal heeft een begin (met uitleg over wie, wat, waar, wanneer);
- dan is er een probleem/conflict (het midden van het verhaal). Het probleem/conflict gaat steeds over een binaire tegenstelling: goed/slecht, gierig/vrijgevig. Dit conflict creëert een verwachting. Er ontstaat een ritme in het verhaal.
- het verhaal ontwikkelt zich rechtstreeks naar het oplossen van het conflict, de verwachting wordt opgelost. Er is een duidelijk einde.

Op deze manier kan je ook met andere leerstof omgaan: geschiedenis, aardrijkskunde, zelfs wiskunde enz.

Soorten verhalen/stories

Sprookjes, das gesprochene, sagen, das gesagt wurd, vertelsels, wat verteld wordt...

Verhalen worden en werden overal over heel de wereld verteld, door de tijden heen. Ze zijn eigenlijk bedoeld voor volwassenen, maar in onze streken is de traditie grotendeels verdwenen.

Er zijn soorten verhalen.

Mythen gaan over goden, helden, dieren en magische krachten. Over het ontstaan van de wereld en de mensen. In rituelen en ceremonies worden de mythen opnieuw herdacht en uitgebeeld. Ze werden meestal opgeschreven en de taal en de woorden zijn belangrijk.

Sprookjesverhalen gaan over universele gebeurtenissen, in een magische context. Het zijn metaforen voor het leven. De juiste woorden zijn niet altijd belangrijk, wel de volgorde van de gebeurtenissen. Meestal is het hoofdpersonage anoniem: Roodkapje, de jongste zoon, ...

Legenden en sagen zijn gebaseerd op reële, historische gebeurtenissen of figuren, maar vertellen hierover een magisch verhaal.

Al deze verhalen zijn niet echt, maar ze zijn wel waar!

De verhalen werden vooral verteld bij transities, bij overgangen. We denken maar aan verhalen voor het slapen gaan van kinderen: de overgang van waken naar slapen. Van jongen tot jager, zelfstandigheid worden, krijger worden, eerste maancyclus, ...

Verhalen stimuleren de verbeelding. Verbeelding is trouwens vaak een eerste stap naar beweging, de ruimte maken tussen hetgeen is en wat kan zijn, een eerste stap naar iets nieuws. Ook atleten en therapeuten maken er gebruik van.

Verhalen spreken bovendien aan op onze innerlijke patronen. In ons onbewuste zou een collectieve laag zitten (Jung), archetypen of oerbeelden genoemd. Ze verwijzen naar universele processen van geboren worden, opgroeien, zelfstandig worden, trouwen, kinderen krijgen en loslaten, ouder worden en sterven. Omgaan met lijden, loslaten, leiding nemen...

Verhalen werken via

- archetypen;
- symbolen en metaforen;
- rechtstreeks.

Verhalen bieden:

- zingeving, verbinding met de wereld;
- oplossing voor problemen en tegenslagen;
- ontspanning, aanmoediging;
- inzicht in het omgaan met het leven, verschillende fasen;
- inzicht in omgaan met pijn en angst;
- ontdekking van je eigen authentieke stem.

Daarnaast heb je nog de persoonlijke verhalen, anecdotes, broodje aap verhalen (stadslegendes), ... Wij vertellen ook voortdurend verhalen (het narratieve) over wie we zijn, over grappige dingen die we meemaken, leugentjes om bestwil, roddeltjes.

Verhalen worden gebruikt in de politiek/bedrijfsleven. Kennen jullie voorbeelden?

De kracht van verhalen kan ook negatief worden gebruikt: wie het beste verhaal vertelt, wint!

Enkele voorbeelden:

Om de oorlog in Irak te verrechtvaardigen in de USA, heeft een commerciële organisatie Hill en Knowlton een verhaal gemaakt, de couveuseleugen in 1990. De Irakezen zijn in Koeweit binnengevallen en hebben in een ziekenhuis alle babietjes uit de couveuse gehaald en gedood. Het verhaal was opgezet door...

Brainwashing is het effectiefst als er verhalen worden gebruikt. Het grote voorbeeld is China:

- door controle van wat mensen zeggen tegen elkaar, van de **publieke** verhalen;
- door controle van wat de mensen tegen zichzelf zeggen, de **private** verhalen.

Eerst werden er trainingen gegeven vol eenvoudige en rijke verhalen over Amerika, religie, communisme. Nadien werden kleine groepjes gevormd. Iedereen moet vertellen wat hij of zij had gehoord. Ze vertelden het hele verhaal opnieuw. Nadien moesten ze het verhaal opschrijven en werden er punten gegeven. Niet juist (genoeg) betekende de opleiding opnieuw volgen. Zo worden zenuwbanen aangelegd in de hersenen die de waarden en normen van het individu veranderen. Het innerlijk verhaal moest veranderen.

Iedereen hield een gedetailleerde dagboek bij, deze werden regelmatig opgehaald en gecontroleerd op juistheid en eerlijkheid. Niet juist genoeg betekende meer workshops, meer lezingen, meer rapporten.

Iedereen diende regelmatig publieke biechten te doen, dingen opbiechten die tegen de partij en tegen het volk waren. De indoctrinatoren kregen zo toegang tot het oude verhaal, dit waren vernederingen die de laatste sporen van het oude verhaal moesten wegvagen (The power of story, J Loehr, 2007). De toehoorders dienden onmiddellijk opmerkingen te maken als er dingen fout werden gezegd en te corrigeren. Zowel het publiek als de spreker werden gecontroleerd. Er werd geacteerd, gezongen en spelletjes gespeeld over de domme egoïstische Amerikaan, de domheid van religie enz. Zowel het publieke als private denken werd gecontroleerd.

En natuurlijk werd dit alles gelinkt aan een hoger doel: het welzijn van het volk, het welzijn in de toekomst, van de kinderen...

Op korte termijn had het programma succes en ook op lange termijn zijn er nu nog steeds sporen te vinden in China.

Er zijn ook andere plaatsen waar deze techniek van brainwashing wordt toegepast?

Een even groot gevaar is wat men een 'single story' noemt (een eenzijdig verhaal?). Hier volgen enkele voorbeelden.

Oorlogspropaganda: Op het einde van WO II dachten de Duitsers dat de zwarte Amerikaanse soldaten kannibalen waren.

Over het continent Afrika horen we sinds jaren eenduidige verhalen, vooral rampenverhalen. Zwarten worden nog steeds voorgesteld of *als half duivel en als half kind* (cfr. R. Kipling).

Kennen jullie nog single stories?

Diegene die de macht heeft, heeft meestal de mogelijkheid om meerdere verhalen te verspreiden. Maar één verhaal over een volk, leidt tot stereotypie en vooral tot incomplete verhalen.

Een Afrikaanse schrijfster uit Nigeria kreeg als reactie op haar boek: "*Hoe verschrikkelijk voor Nigeria zijn al die jonge mannen die de vrouwen zomaar verkrachten.*" Zij antwoordde als volgt: "*Ik heb net American Psycho gelezen (B.E. Ellis), hoe verschrikkelijk voor US dat al hun jonge mannen seriemoordenaars zijn.*"

En denk maar aan de huidige hetze over de eerste Afro prinses in de nieuwe Disney film?

Elke goede leider is een goede storyteller. Diegene die het beste verhaal vertelt, wint.

Tot slot

Je kan verhalen positief en ook negatief gebruiken. Leer kinderen alleszins kritisch zijn tegenover verhalen die voor waar worden gehouden.

Wil je met de waarden/lessen van een verhaal/story werken, laat de kinderen dan hervertellen, werk met de symbolen en archetypes. Maak met hen een reis doorheen de verbeelding.

Verhalen in het algemeen helpen bij vele leerdoelen, o.a. sociale doelen:

- motiveren om te leren;
- leren concentreren en rustig blijven zitten als het nodig is;
- leren reageren op een reeks van gevoelens en emoties;
- het vertrouwen om te spreken en zich te uiten;
- een deel van een groep te zijn.

Op gebied van communicatie en literacy:

- leren luisteren en duidelijk spreken;
- luisteren naar liedjes, verhalen en rijmpjes en ze zelf ook leren maken;
- taal (het narratieve) gebruiken om ideeën te verduidelijken evenals gevoelens en gebeurtenissen;
- uitbreiden van woordenschat;
- taal gebruiken om zich in te leven in rollen en beelden.

Verhalen stimuleren de verbeelding bij het uitdrukken van ideeën, gevoelens en gedachten.

Maar er zijn nog meer voordelen aan het vertellen los van de tekst/storytelling (dus niet voor te lezen).

- de verteller maakt contact met het publiek;
- het is een interactief gebeuren: de reacties van kinderen bepalen de snelheid, het ritme van het verhaal, de stijl en soms ook het einde. Als een verteller bvb. ziet dat de kinderen hun aandacht verliezen, kan hij dingen veranderen, toevoegen... Door te herhalen krijgt een verhaal en bepaald ritme;
- kinderen leren te luisteren en te reageren samen met anderen, als een deel van een groep; kinderen met meer vertrouwen geven het voorbeeld en moedigen andere kinderen aan en leren anderen niet te domineren,
- ze leren een taal die anders is dan de taal van het lesgeven en de geschreven taal. Vaak

- zijn er rijmpjes en patronen van woorden die kinderen kunnen herhalen;
- kinderen vormen beelden in hun hoofd en geven antwoorden die altijd juist zijn, er zijn geen foute antwoorden.

Werken met verhalen: methodieken

1. Introductie en vertellen

Neem eerst tijd om het belang van goed te luisteren uit te leggen en doe er enkele oefeningen over. Leren luisteren is even belangrijk als leren vertellen.

Vertel het verhaal, lees het voor of nog beter: probeer het zonder tekst, zoek al dan niet naar een actieve inbreng van het publiek.

Belang van het ritueel:

- kaarsje aansteken,
- in kring zitten,
- verteldoek, steen of vertelstok dragen en leg betekenis uit: alleen diegene die stok/steen of doek vastheeft, mag het woord voeren.

Er zijn verschillende manieren om te werken met verhalen. Wij onderzoeken drie vormen: het verhaal verkennen door middel van vragen, leren het verhaal zelf te vertellen en spelvormen/creatief drama.

Enerzijds is verhalen vertellen/storytelling een middel om te leren je stem te laten horen en anderzijds werken verhalen via symbolen en metaforen.

2. Vragen stellen

- stel indien nodig vragen zodanig dat je zeker bent dat de kinderen het begrijpen en dat ze het onthouden hebben. Dit doe je enkel bij een moeilijk verhaal.
- probeer het verhaal te reconstrueren door de kinderen door vragen te stellen naar de opbouw van het verhaal, de belangrijkste scènes, de karakters, de emoties.
- stel vragen om kinderen te laten nadenken over de waarden van het verhaal.
- lok persoonlijke en creatieve antwoorden uit. Laat hun fantasie werken door andere oplossingen te zoeken, door een eigen verhaal te laten maken.
- bevorder tot slot evaluatie: Wat vinden ze mooi, niet mooi en waarom?

3. Her-vertellen van het verhaal

Herinner je nog de essentie van een goed verhaal. Een verhaal heeft een begin, een midden en een

einde.

- een verhaal heeft een begin met uitleg over wie, wat, waar, wanneer...
- dan is er een probleem/conflict (het midden van het verhaal. Het probleem/conflict gaat over een binaire tegenstelling: goed/slecht, gierig/vrijgevig. Dit conflict creëert een verwachting. Er ontstaat een ritme in het verhaal.
- het verhaal ontwikkelt zich rechtstreeks naar het oplossen van het conflict, de verwachting wordt opgelost. Er is een duidelijk einde.

Exploreer samen met de kinderen het verhaal.

- vertel samen met de kinderen het verhaal (jij begint), terwijl een stok/steen of doek doorgegeven wordt. Als je dit aankondigt voor je begint te vertellen, luisteren kinderen actiever. Een kind kan ook de steen/stok ook gewoon doorgeven zonder iets te zeggen. Laat ze niet te lang aan het woord. Als het verhaal halverwege de kring af is, begin je opnieuw.
- leer de succesfactoren van een goede verteller (zie bijlage) en de structuur van een goed verhaal (zie boven).
- je kan de kinderen het verhaal met de scènes laten tekenen (ongeveer een 6-tal is genoeg). Dit noemt men een storyboard. Dit helpt de kinderen het verhaal te vertellen. Benoem de verschillende karkaters en emoties.
- verdeel ze nadien in groepjes van 2 en laat ze aan mekaar het verhaal vertellen. Je kan telkens stop zeggen en dan moet het andere kind verder. Herinner ze aan de karakters en de emoties van de personages.
- herinner de kinderen aan de succesfactoren van goed luisteren. Laat ze elkaar feedback geven. *Ik vond het verhaal goed verteld omdat er gebaren waren, er oogcontact was. Ik vond je een goed luisteraar omdat je me aankeek, meelachte, ...*

Als je hebt gewerkt met het verhaal, kunnen de kinderen het doorvertellen aan familie, vrienden...

4. Spelvormen/creatief drama

De basisregels voor creatief drama zijn:

- bij creatief drama is er geen sript
- en geen publiek.
- gebuik het woord BEVRIES om iedereen te doen stoppen. Of KRIK... KRAK. Oefen dit eerst.
- duurt niet lang, van 5 tot 20'.

Enkele opwarmingsoefeningen:

- neem een ingebeelde bal in de hand, neem eerst oogcontact en gooi die naar iemand in de kring. Vervolgens kan de bal van grootte en zwaarte gaan verschillen;
- speel spiegelbeeld per twee, heel traag en heel zorgvuldig.
- de leerkracht noemt een dier, persoon, ding, doet drie slagen op een trommel, kinderen nemen houding aan en bevriezen. Leerkracht gaat rond en geeft opmerkingen. Slaat opnieuw op trom.
- leer een karakter te worden, dit kan rondlopend of op stoel. Hoe zou een koning

bewegen, spreken, eten, wat zou hij zeggen tegen... Iedereen kan tegelijkertijd dezelfde rol spelen.

Laat ze het verhaal naspelen terwijl jij vertelt. Ze hebben allemaal dezelfde rol.

Je kan ook de rollen verdelen en de kinderen het hele verhaal laten spelen terwijl jij vertelt.

Leer ze eerst iets over de karakters en de emoties (zie vragen stellen, laat ze de emoties ook uitbeelden).

Neem een scène uit het verhaal en laat die uitbeelden.

Maak een andere einde aan het verhaal. Dit kan per twee samen en dan voor de groep of al schrijvend. Of het kan ineens in klasverband.

Je kan meerdere keren werken met één verhaal, maar laat er best een week tussen.

5. Verhalen en democratie

Op deze manier leer je kinderen te werken met de vertelvorm (het narratieve), ze leren de structuur van een verhaal. Vertellen is een vaardigheid die in het politieke discours van pas komt. Verbeelding wordt een hulpmiddel.

Kinderen krijgen een eigen stem. Ze vertellen het verhaal en geven een eigen mening. Ze leren opkomen voor zichzelf en elk antwoord is goed. Ze leren ook een deel van een groep te zijn zonder te willen overheersen of domineren. En... ze leren ook luisteren.

Verhaal: Een nieuwe koning

Er was eens en er was eens niet. Broeder haas, een wijze oude haas, lag rustig te slapen toen er ineens een hels lawaai klonk. Daar stond de neushoorn,

Van waar al dat lawaai?

Kom, we moeten allemaal komen, we gaan een koning kiezen!

Waar is dat nu voor nodig? Ik wil helemaal geen nieuwe koning. Ik weet toch al wie er zal worden gekozen. De leeuw heeft bedreigd iedereen op te eten die niet op hem stemt. Als die eenmaal koning is, is het uit met de rust. Hij gaat ons commanderen en hij is tot alles in staat. Als hij nu al iedereen wil opeten, wat gaat het dan zijn?

De neushoorn ziet er wel gevaarlijk uit, maar is eigenlijk een echte goezak.

Maar nee, hij is toch een van de sterkste dieren en hij ziet er zo wijs uit met al zijn manen...

Je zult zien dat ik gelijk heb.

Bij de waterplas was het een drukte van jewelste. De oudste dat was de olifant, begon te trompetteren als hij zag dat iedereen er was. *Beste dieren, ik ben trots te melden dat onze nieuwe koning broeder leeuw is.*

Alle dieren juichtten, dat was een wijs besluit.

De haas zuchtte: hoe lang zou het duren eer ze wisten wisten dat het een grote vergissing was?

Nu dat duurde niet lang. Want koning leeuw brulde:

Ik ben de koning en jullie moeten mij dienen. En dit zijn mijn eerste wetten.

Ik wil een paleis bij het water in de schaduw zodat ik kan genieten van mijn koninklijke rust. Het moet af zijn voor de zon morgen onder gaat.

Ik wil 2 dienaars die mij overal volgen en met grote bladeren schaduw bezorgen. Dat is de tweede wet.

En een koning werkt niet voor zijn eten, dus jullie moeten zorgen voor eten elke dag en op tijd. Dat is de derde wet.

En dit is de vierde wet, ik eet iedereen op die mij niet gehoorzaamt.

Het was heel stil, dit had niemand verwacht. Moest een koning niet wijs zijn en zijn onderdanen beschermen? Of toch, één iemand, de haas, die had geraden wat er zou komen, maar niemand had willen luisteren. De leeuw brulde en keek dreigend om zich heen, draaide zich op en ging slapen.

Alle dieren begonnen te werken. De olifanten haalden grote boomstammen aan die de bevers hadden doorgeknaagd. Herten en kleine dieren sleepten takken aan met bladeren voor de muren en de daken. Vogels brachten twijgen en waterdieren sleepten met modder om de muren te dichten. Alleen de haas deed niets, hij keek.

Ze werkten, ze zwoegden en net voor zonsondergang was het paleis af. Zo'n paleis hadden de dieren nog nooit gezien. De dieren haalden opgelucht adem. Maar dat was te vroeg, want de leeuw brulde. *En waar is mijn eten, ik heb honger en een koning mag geen honger lijden.*

Broeder haas probeerde er vandoor te glippen, maar de koning zag het gebeuren en met één sprong was hij voor hem: *Jij zult mijn eerste maaltijd zijn, jij bent de enigste die niet voor mij hebt gestemd.*

Maar de haas was slim...

Dat komt omdat ik niet wist op welke leeuw ik moest stemmen?

Welke leeuw, er is er maar één, ik natuurlijk!

Maar er is nog een vreselijke leeuw, majesteit, met net zo'n vreselijke klauwen, met net zo' sterke tanden, met net zo'n koninklijke manen en een zwiepende staart als u heeft, majesteit.

Een andere leeuw in mijn koninkrijk. Dat kan niet, waar is hij?

Ik zal hem u tonen majesteit, het is de meest vreselijke en meest slechte leeuw van het bos.

De haas troonde de leeuw diep in het bos, tot bij een diepe put die gevuld was met helder water.

Daarin majesteit, daar zul je de meest afschuwelijke leeuw zien van het oerwoud.

De leeuw ging boven de put hangen en keek er in, daar, daar was een vreselijke leeuw met net zo'n

manen en net zo'n klauwen en tanden als hij had.

Hij liet een vreselijk gebrul :

ROARR! En het geluid weerklonk in de put. En de koning hoorde:

ROARR (wijs naar publiek)!

Wie ben jij?

WIE BEN JIJ?

Ik ben de koning van het oerwoud!

IK BEN DE KONING VAN HET OERWOUD!

Nee, niet jij, ik ben de koning van het oerwoud!

NEE, NIET JIJ, IK BEN DE KONING VAN HET OERWOUD!

ROARR!

En de leeuw sprong razend in de put, om te vechten met zijn vijand... Maar het enige wat hij vond was... water.

Achtergrond: dit verhaal is gebaseerd op een heel, oud Indisch verhaal, een fabel in het Sanskriet, duizenden jaren oud, je vindt het ook in een andere vorm terug in Afrika.

Biografie

G. De Vos, M. Harris, C.B. Lottridge, *Telling Tales. Storytelling in the family*. University of Alberta Press, 2003.

K. Egan, *Teaching as storytelling, An Alternative Approach to Teaching and Curriculum in the elementary School*, University of Chicago Press, 1986.

E. Gruncheon en P. Gardner, *The Art of Storytelling for Teachers and Pupils, Using Stories to develop Literacy in Primary Classrooms*, London, 2000.

Loehr, J. *The power of story. Change your story, your destiny in Business and Life*, Free Press, New York, 2007.

M. Medlicott, *The little book of storytelling. Telling stories in the Foundation stage*, Featherstone Education, Leicestershire, 2003.

A. Simmons, *Whoever tells the best Story wins. How to use your own Story to communicate with Power and Impact*, AMACOM, New York, 2007.

www.verhalenvoorhetleven.be

www.beleven.org/verhalen

www.mainlesson.com

www.sacred-texts.com

www.volksverhalenbank.be